

JĘZYKOZNAWSTWO

DANUTA TYLKOWSKA

WSP w Bydgoszczy

NAZWISKA MIESZKAŃCÓW WSI BRONISŁAW I OKOLICY W BYŁYM POWIECIE
RADZIEJOWSKIM W LATACH 1720 - 1840

I. Artykuł ten jest syntezą większej całości¹, stąd też materiał, który w nim przedstawię, będzie ujmował i ukazywał jedynie wyniki moich studiów przeprowadzonych nad nazwiskami mieszkańców wsi Bronisław.

Materiał onomastyczny którego dotyczy badanie został zaczerpnięty z ksiąg metrykalnych przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Następnie został on poddany filologicznej analizie zapisów źródłowych i interpretacji struktury słowotwórczej. Ekscerpowanych 26 ksiąg obejmuje lata 1720-1840. Stan tych ksiąg i ich czytelność jest w zasadzie dobra, wszystkie redagowane są w języku polskim. W sumie księgi te zawierają 908 odrębnych haseł nazwiskowych.

Dla interpretacji zebranego materiału posłużyłam się klasyfikacją strukturalno-gramatyczną prof. Rosponda², a także semantyczną, której autorem jest prof. Taszycki³. Z obu tych klasyfikacji większy nacisk kładę na tę, która przede wszystkim "uwypukli językowe procesy nazwiskotwórcze i ujawni typowe mechanizmy tworzenia się nazwisk"⁴. Nie pomijam jednak przy analizie genezy nazwisk czynnika semantycznego, choć budzi on u badających nazwy osobowe sporo wątpliwości⁵.

Wydobycie na plan pierwszy podziału formalnego pozwoli mi wykazać produktywność jednych przyrostków, a rzadkość występowania innych.

W artykule niniejszym pragnę omówić przebieg procesu nazwiskotwórczego na analizowanym terenie, przedstawić strukturę morfologiczną zebranych nazwisk, a także zwrócić uwagę na semantykę nazw osobowych. Chciałabym także wskazać na rolę imion w tworzeniu nazwisk i ukazać, w jaki sposób tworzone były w parafii

bronisławskiej struktury odojcowskie.

Na końcu zamierzam omówić procesy słowotwórcze mające udział w tworzeniu nazw żeńskich.

II. Rozpoczynając rozważania na temat procesu nazwiskotwórczego, trzeba wyjść z ogólnych stwierdzeń na temat powstawania nazwisk w Polsce. Wiadomo, że proces nazwiskotwórczy był z reguły procesem "wtórnej zmiany funkcji w już istniejących, indywidualnych oznaczeniach osobowych, jak imiona, przezwiska, formy patro- i matronimiczne itp., która polegała na stopniowym rozszerzaniu zakresu ich użycia aż do pełnej dziedziczności włącznie"⁶.

Należy pamiętać, że termin "nazwisko" używany w niniejszym artykule ma znaczenie w zasadzie umowne. Wiadomo bowiem, że analizowane nazwiska w wielu wypadkach były pierwotnie przezwiskami, szczególnie na wsi, a Bronisław jest przecież małą miejscowością, w której przeważała ludność chłopska. Za tą tezę przemawia fakt, że akta urodzin są podpisywane tylko przez księdza, /w wyjaśnieniu podane jest "... i przez nas tylko podpisany gdyż świadkowie pisać nie umieją"/. Dowodem liczebnej przewagi ludności wiejskiej nad ziemiaństwem jest również to, że wśród osób zgłaszających urodziny, śluby, zgony, przeważają gospodarze, komornicy, przedstawiciele różnych zawodów wiejskich, co zostało przez sporządzającego księgę utrwalone w opisach.

Pamiętać trzeba, że formacje zebrane w mojej pracy pochodzą z XVIII i początku XIX w., tj. z okresu, gdy polskie nazewnictwo osobowe dopiero się kształtuje. Proces ustalania się nazwiska, w dzisiejszym tego słowa znaczeniu jako struktury dziedzicznej, nieziennej i obowiązkowej, trwał na gruncie polskim całe wieki i ostatecznie objął wszystkie warstwy społeczne dopiero z początkiem XIX wieku. Tworzenie nazwisk nie dotyczyło równomiernie wszystkich warstw społecznych, pozostawiając poza sobą zwłaszcza ludność wiejską⁷.

U szlachty pojawiło się ono na przełomie XV/XVI w., do ludu dotarło pod koniec XVIII w. Do tego momentu chłopci posiadali samo tylko imię lub indywidualny przydomek, będący formą przezwiska, co tłumaczyć można za prof. Taszyckim "ich ówczesnym położeniem społecznym"⁸.

Przytoczone argumenty dają podstawę do sądu, że większość formacji onomastycznych zawartych w mojej pracy dziś określilibyśmy mianem przezwiska. Uważam bowiem za Mączyńskim, iż "w stosunku do nazw osobowych typu nazwisko w XV - XIX w. używa się zwykle terminu przezwisko"⁹ i tak się te formacje traktuje. Te określenia nazywające osoby pełniły funkcję oznaczenia, mającego dokładniej zindywidualizować jednostkę, wskazując miejsce jej pochodzenia /Mazur, Morawski/, zamieszkania /Basiński, Nadolny, Dębowy/, zawodu /Kowal, Rataj/, jego właściwość zewnętrzną /Zimny, Gajda/, czy cechę wewnętrzną /Dobrachowski, Gościanny/.

Jak już wspomniałam wcześniej, wytworzenie nazwisk jest wynikiem długotrwałego procesu rozwojowego, któremu najpóźniej poddana została ludność wiejska. Tę tezę potwierdza zebrany przeze mnie materiał. Nazwiska ludności parafii katolickiej Bronisław są w badanym okresie dopiero w stadium powstawania i kształtowania się. Dotyczy to zwłaszcza lat 1720-1750, kiedy to w źródłach zapisane bywają stosunkowo dość często same tylko imiona. Przykładem dużej liczebności imion, w moim materiale będą lata najbardziej pod tym względem charakterystyczne. W okresie między rokiem 1720 a 1730 w sumariuszu zapisano około 100 nazwisk, a obok nich 46 zapisów samych tylko imion. Osoby rejestrowane bez nazwisk rekrutują się zapewne głównie z ówczesnych nizin społecznych, biedoty wiejskiej. Liczby przytoczone powyżej są dowodem, że proces nazwiskotwórczy w Bronisławiu dopiero się w tym okresie rozpoczął.

W latach późniejszych stopniowo maleje liczba samych tylko imion, zachowuje się jednak zawsze pewien ich procent wśród nazw osobowych do końca XVIII w. Zebrany materiał dowodzi, że na początku XIX w. proces przybierania nazwisk miał już na analizowanym terenie charakter masowy, imiona występują na tym etapie bardzo sporadycznie. Występuje również wypadek nazwania osoby poprzez dodanie do jej imienia formy "służąca" /Maryanna służąca r. 1837 XXIII 5/. Potraktowałam to słowo jako określenie osoby je noszącej, a nie właściwe nazwisko.

Podsumowując ten problem, należy stwierdzić, że nazwiska ludności Bronisławia, jak nazwiska ogółu polskiej ludności wiejskiej w wieku XVIII, pod koniec Polski przedrozbiorowej, dopiero się

kształtowały, a później ulegały stabilizacji.

III. Obecnie zamierzam zająć się semantyką i strukturą morfologiczną zebranych przeze mnie formacji onomastycznych. Wiadomo jest, że na każdym terenie w zależności od jego umiejscowienia w określonym regionie kształtują się określone modele nazwisko-twórcze, nabierające często charakteru niezmiernie produktywnych wzorców słowotwórczych, według których powstają później masowo, na zasadzie analogii odpowiednie typy nazwisk.

Omawiając semantykę nazwisk ludności Bronisławia należy najpierw wyjść od przytoczenia ogólnych danych o charakterze statystycznym. Ogółem zebrany przeze mnie materiał obejmuje 908 haseł. Z tego nazwiska rodzime stanowią 885 formacji /97,5 %/, a nazwisk pochodzenia obcego jest zaledwie 20 /2,2 %/. Występują również 3 nazwiska niejasne /0,3 % - Gozup, Misteza, Jesiomy/, których nie udało mi się zadawalająco zinterpretować. Z przytoczonych danych liczbowych widać zdecydowaną przewagę nazwisk rodzimych, co może świadczyć o charakterze etnicznego oblicza ówczesnego Bronisławia.

W zespole nazwisk pochodzenia rodzimego stosunek nazwisk prymarnych do nazwisk sekundarnych wynosi 1 : 2,92. Stosunek ten jest typowy dla nazwisk polskich¹⁰. Wśród 885 haseł o rodzimym źródłosłowie - 212 struktur /23,9 %/ ma charakter prymarny, niederywacyjny, natomiast 620 nazw /70,2 %/ zostało utworzonych za pomocą określonego procesu derywacyjnego /konwersja, derywacje słowotwórcze: wsteczna, fleksyjna, dezintegralna/, a zatem stanowią one najliczniejszą grupę formacji sekundarnych.

Poniżej zamieszczam szczegółową klasyfikację, najpierw struktur prymarnych, potem sekundarnych.

A. Nazwiska prymarne

1. pochodzące od apelatywów /160-75,1 %/; przy czym 140 /87,5 %/ to nazwiska pochodzące od rzeczowników, a 20 od przymiotników. Struktury te dotyczą:

a/ świata roślinnego - Cebula, Chaber, Grochowina, Gruszka, Karkosz, 'pień'-Br. 220, Kłos, Krzak, Murawa, Pasternak, Rzepa, Słód;

b/ świata zwierzęcego - Bak, Bocian, Bugaj, 'byk', Br.47

- Bujak `byk`, Czajka, Dzik, Jastrzab, Kanarek, Kania,
Karcz, Koza, Kozioł, Kraska, Kurak, Kuster `ryba`,
Motel, Rybka, Sikora, Skowronek, Wieczorek `nietoperz`,
Wróbel;
- c/ cech fizycznych - Bielas, Brela: ap. `bryła`, Brózda,
Chudy, Gajda: gw. ap. gajda `noga`, Guz, Kołton, Nasek,
Patyk, Uszko;
- d/ cech psychicznych - Bubas, Chwalisz, Ciemny, Derny,
Gibas, Gościny, Hałas, Jacak, Klepa, Kośmider, Lewicki,
Łakomy, Mamrot, Nadzieja, Obłabka, Odważny, Poczesny,
Proszak, Sławetny, Szczypniewski, Zimny;
- e/ zawodów, godności i funkcji społecznych - Chałupnik,
Chłop, Ciesielczyk, Cieśla, Dannik, Fornal, Furman,
Gracz, Kaczmarz, Kameđuła, Kmieć, Kołodziej, Komornik,
Kowal, Kramarz, Krawiec, Mielcarz, Mieszak, Młynarz,
Najemnik, Oborny, Olejniki, Owczarz, Parobek, Pasterz,
Pastor, Pielarz, Rataj, Rybak, Sołtys, Stanny, Stróż,
Włodarz, Woźnica, Żak;
- f/ miejsca zamieszkania - Budny, Dębowy, Gaj, Gestwa,
Grobla, Jezierny, Kempa, Kopanka: ap. gw. kopanka `niec-
cka, ziemianka`, Kujawa, Las, Skonieczny, Szałas;
- g/ nazw wyrażających stosunek nosiciela do miejsca zamie-
szkania - Nowak, Nowicki, Przybysz, Przychoźni, Rodak;
- h/ ubioru - Kabat, Kubrat;
- i/ potraw - Chałayda: ap. chałayda `chała, bułka`, Litew-
ny: ap. litewny `tartaczny, gryczany`, Pieróg;
- j/ stopni pokrewieństwa rodzinnego - Dziad, Rodzic;
- k/ narzędzi - Dratwa, Igła, Kotfica, Ładun, Młynek, Pale-
ta, Żelasko;
- l/ nazw przedmiotów - Dul, Garnek, Łyczak, Pałka, Rynczak,
Szypka, Śmigiel, Waska;
- ł/ inne - Darbusz, Duszk, Duszka, Gotówka, Gnida, Kotas,
Litera, Lient, Panfil, Piątek, Pikuła, Pluskota, Pycz-
ka, Raj, Sek, Skiera, Smyk, Storc, Wojsko, Zapiec.

Zasadzka, Żywiczka.

2. wywodzące swój "rodowód" bezpośrednio od imion /43-20,7%/, w tym 12 /28 %/, od imion pełnych - Gordon, Gustaw, Jędrzej, Józef, Kacper, Marcin, Marek, Michał, Mikołaj, Paweł, Tomasz, Wojciech i 31 /72 %/ od hypocoristików - Basel, Banach, Banas, Bas, Błach, Boroch, Brates, Florek, Franek, Gabrych, Gioch, Jachim, Jędroch, Jonek, Kacielech, Kaszka, Kuźba, Mach, Machtel, Macioszek, Maroszek, Miech, Olek, Pasek, Roch, Ryc, Wask, Wasko, Wojtek, Wosek, Zusiek;
3. wywodzące się z nazw miejscowych /3-1,4 %/ - Homer, Lisz-kowo, Sopoczko;
4. pochodzące od etnonimów /5-2,3 %/ - Góral, Maggier 'Wę-gier', Mazur, Polak, Wielgopolak;
5. pochodzące od nazw herbowych: /1-0,5 %/ - Sas.

B. Nazwiska sekundarne

Z tego względu, że w kręgu zainteresowań znajdują się obecnie strukturalne procesy nazwiskotwórcze, na czoło należy wysunąć formalne wykładniki tworząc nazwisko. Trzeba przyznać, że materiał badany jest pod tym względem bogaty. Przy tworzeniu nazw derywowanych udział wzięły 33 formanty, nie licząc ich wariantów. Spośród wszystkich przyrostków nazwiskotwórczych, naprawdę aktywnych będących częścią składową wielu formacji jest tylko kilka.

Obraz strukturalny nazewnictwa Bronisławian jest taki, że zdecydowanie przeważają wśród wszystkich nazwisk formacje pochodne, a w nich najbardziej produktywnym formantem jest - ski i jego pochodne. Za pomocą tego sufiksu utworzono 331 nazwisk /53,7 %/. Tak wysoki udział wynika ze społecznego przekonania o lepszości owych nazwisk¹¹. Ta ilość potwierdza również tezę Rosponda¹², że nazwiska na -ski były bardzo popularne w Polsce północnej. Formant ten przy tworzeniu nazwisk od strony semantycznej wchodzi w relację:

- z apelatywami /18-5,4 %/ tj. Choinski¹³, choina, Krzycki, kry-ca, Lewandowski: lawenda, Paprucki: paproć, Igielski: igła, Strzeblewski: strzebla, Dobruchowska: dobruchać, Wespierski:

wesprzeć, Zaradziński: zaradzić, Kuciarski: kucier, kucia, Smorowski: smarować, Szusterski: szuster, 'szewc', Podchodorowski, Podorowski, Podziemski, Podwołowski: od wyrażeń przyimkowych /jak ukazują zamieszczone na końcu przykłady, zaklasyfikowałam od tej grupy również struktury przyimkowe, których człon konstytutywny jest nazwą własną/, Nagielowski: nagiel, Wespierski: wyspa.

- z imionami /29-3,8 %/

a/ nazwiska utworzone od imion pełnych: Beniamin, Dominicki, Klarzyński, Stefański, Urbański;

b/ nazwiska utworzone od hypocoristiców: Biecki: Biec/z/ < Benedykt, Bonkowski: Bonek < Bonifacy, Chodorowski: Chodor < Teodor, Danicki: Danik < Daniel, Demczyński: Demek < Dymitr, Dopcieński: Dobek < Dobiesław, Goślicki: Goślik < Goślimir, Kostecki: Kostek < Konstanty, Lubkowski: Lubek < Lubomir, Łukasiński: Łukas < Łukasz, Madajewski: Madaj < Amadeusz, Mikulski: Mikuła < Mikołaj, Miszkurowski: Miszkura < Myślibor, Paszkowski: Paszek < Paweł, Pawlikowski: Pawlik < Paweł, Petrykowski: Petryk < Petrycy, Pietrzykowski: Pietrzyk < Piotr, Radomski: Radom < Radomir, Rychalski: Rychal < Ryszard, Suliński: Sulian < Sulisław, Sulkowski: Sułek < Sulisław, Sulski: Suł < Sulisław, Sylberski: Sylber < Sylwester, Tworowski: Twor < Tworzysław, Tworzybor, Tworzimir, Wasielowski: Wasiel < Wasyl.

- z wtórnymi nazwami osobowymi¹⁴ /162-49 %/ - Bajerski: Bajer, Basielewski: Basel < Basyli, Bębnowski: Bęben, Białeckki: Białek, Boguski: Bogusz, Brózdziński: Brózda, Bryliński: Bryła, Cabeński: Caban, Cebulski: Cebula, Chałacki: Chałak, Chojnacki: Chojnak, Cichocki: Cichota, Cieński: Cień, Ćwikliński: Ćwikła, Czernecki: Czernek, Czołgoszewski: Czołgasz, Dennicki: Dennik, Depczeński: Depka, Dębkowski: Dąbek, Dobrocki: Dobrota, Domagalski: Domagała, Drzadowski: Drzad, Drzazgowski: Drzazga, Dunski: Dun/in/, Dzikowski: Dzik, Dziubikowski: Dziubik, Dziubiński: Dziuba, Dziwkowski: Dziwka, Dziewka, Frankowski: Franek, Gadomski: Gadom/a/, Gajewski: Gaj, Gałecki: Gałka, Gapiacki: Gapiacki :

Gapa, Gazaliński: Gazal, Gabiński; Gąbin, Gasiorowski: Gąsiar, Gierszewski: Giersz¹⁵, Głodecki: Głodek, Głowacki: Głowacz, Gomoliński: Gomola, Groblewski: Grobla, Grotkowski: Grodek, Grzywacki: Grzywacz, Grzywalski: Grzywała, Jabłoncki: Jabłoń, Jachowicki: Jachowicz, Jagodziński: Jagodzina, Janicki: Janik, Jarzębiński: Jarzębi/e/na, Jastrzębski: Jastrząb, Jaworski: Jawor, Jeziernski: Jezierny, Jankowski: Janek, Kakoszewski: Kakosz, Kapczyński: Kapeć, Kępczyński: Kępka, Klamowski: Klam, Kłosowski: Kłos, Kłowczyński: Głowka, Kolasiński, Kolasa, Koprowski: Koper, Kowalski: Kowal, Kozerski: Kozera, Kozłowski: Kocioł, Kraskowski: Kraska, Krezelewski: Krężel, Kreżelski: Krężel, Królczewski: Królak, Krzykanowski: Krzykan, Krzywdziński: Krzywda, Kudanowski: Kudan, Kurawski: Kur, Kwiecieński: Kwiecień, Leszczyński: Leszczyna, Łakomecki: Łakomy, Łuszczewski: Łuszczek, Markowski: Marek, Marzynowski: Marzyn, Mądrowski: Mądry, Męszyński; Męszyn, Michalski: Michał, Mierzejewski: Mierzeja, Młockowski: Młoczek, Modzelewski: Modzel, Mrozeński: Mróz, Mrozowski: Mróz, Murawski: Murawa, Nadolski: Nadolny, Nagórski, Nagórny, Nawrocki: Nawrot; Nenckowski: Nencek, Nenkowski: Nenek, Niespodziński: Niespodziany, Nowadziński: Nowad, Nowakowski: Nowak, Nykowski: Nyk, Obodziński: Obwód, Odorowski, Odor, Ospalski: Ospaly, Palikowski: Palik, Paliński: Pal, Pawłowski: Paweł, Pawolski: Pawoł, Piekarski: Piekarz, Piernacki: Piernat, Pierzchalski: Pierzchała, Piętalski: Piętała, Pijanowski: Pijany, Podkowski: Podkowa, Pokuliński: Pokulin/a/, Polakowski: Polak, Przyborski: Przybor/a/, Puchalski: Puchała, Puszkowski: Puszek, Putarski: Putarz, Putawski: Putawa, Radnicki: Radny, Reklecki: Rekiel, Różański: Różany, Siepkowski: Siepek, Sikorski: Sikora, Silapkowski: Silapek, Smolkowski: Smolek, Sykuterski: Sykuter/a/, Suskaczewski: Suskacz, Suligowski: Suliga, Szałecki: Szałek, Szczepieński: Szczepa, Szeligowski: Szeliga, Szmagalski: Szmagala, Szmańdziński: Szmańda, Szukałski: Szukała, Szweykowski: Szwejk, Szynalski: Szynal, Śliwiński: Śliwa, Śmiałowski: Śmiały, Świadkowski: Świadek, Świerlicki: Świerlik, Świetlicki: Świetlik, Świtalski:

Światała, Tabaczyński: Tabaka, Tomaszewski: Tomasz, Trzciniński: Trzcina, Trybulski: Trybuła, Wielkowski: Wielki, Wiwatowski: Wiwat, Wnykowski: Wnyk, Wojciechowski: Wojciech, Wróblecki: Wróbel, Wróblewski, Wróbel, Wyborski: Wybór, Wychodzki: Wychod, Zambrzucki: Zambrzuta, Zaremski: Zareba, Zasadziński: Zasada, Zekcicki: Zachcik, Żmudzki: Żmuda, Żurkowski: Żurek;

- z nazwami miejscowymi /118 - 35,9 %/ - Ajankowski¹⁶, Balewski, Basiński, Baszyński, Batkowski, Bogucki, Bolewicki, Borkowski, Borowski, Breziński, Byczyński, Buszkowski, Ciszewski, Czajnski, Damicki, Dąbrowski, Dobrzelecki, Drzewiecki, Galczyński, Gorzycki, Górski, Grabkowski, Jezierski, Kaczkowski, Karniewski, Kawecki, Kiszczyński, Klawczeński, Kleparski, Kociński, Koniewski, Kopczyński, Koszkowski, Kotarski, Koziński, Krasnowski, Kreżołowski, Lachmirowski, Legiecki, Lelewski, Liberacki, Lisiecki, Lizeński, Lubaczewski, Łecki, Majewski, Malcowski, Małkowski, Maszkowski, Milanowski, Miradzeński, Nieradzieński, Niewiadomski, Niewiadowski, Orłowski, Osiński, Ostrołęcki, Ostrowski, Pałczeński, Pałczyński, Papierski, Pławski, Poliński, Powicki, Powerski, Prabucki, Ptaszyński, Racinowski, Raczyński, Radoczewski, Radziszewski, Rakowski, Ratyński, Rogoziński, Ruciński, Rudkowski, Rudnicki, Ruszkowski, Ryżkowski, Sadkowski, Sadokierski, Sadowski, Siedlewski, Sierczkowski, Sierpiński, Skalski, Sławiński, Służewski, Smoliński, Sobczyński, Sokołowski, Sołtykowski, Stepowski, Stęzewski, Stawski, Strzałkowski, Szałkowski, Szawłowski, Szychowski, Świerczyński, Tuszyński, Umiński, Walewski, Winnicki, Witowski, Wodzyński, Wypijewski, Zakrzewski, Zalesiński, Zarzycki, Zawacki, Zbojeński, Zdziennicki, Zieliński, Ziętkowski, Ziółkowski, Żebrowski, Żmijewski;
- z etnonimami /2 - 0,6 %/ - Morawski: Morawy, Pałucki - Pałuki;
- od niejasnej podstawy /2 - 0,6 %/ - Drzawgowski, Zakobolski.

- Drugie miejsce co do ilości utworzonych formacji zajmują nazwiska utworzone za pomocą formantu - ak. Są to na ogół patronimika, którymi zajmę się później. W tym jednak miejscu należy wspomnieć o dużej produktywności tego sufiksu /143-23,7 %/. Przyrostek ten utworzył nazwiska od podstaw:
- apelatywnych /5 struktur - 3,5 %/ tj. Bandoczek: bandok, Besztak: besztać, Frantelak: frant, Pocholczak: pacholek, Ziętczak: ziętek, zięć;
 - imiennych /40 - 28 %/ - Adamczak: Adam/ek/, Andrasiak: Andras < Andrzej, Balcerak: Balcer, Bartczak: Bartek < Bartłomiej, Baszczak: Basz < Bartłomiej, Bendziak: Będz < Będzieciech, Bądzierad, Błażejczak: Błażej, Borczak Borek < Borzysław, Fabiszak: Fabisz < Fabian, Filipiak: Filip, Idziak: Idzi, Jakobiak: Jakub, Janczak: Janek, Janiak: Jan, Jankowiak: Janek, Jóźwiak: Józef, Kaszak: Kasz < Kazimierz, Każmierzak: Kazimierz, Klimczak: Klimek < Klemens, Kryszak: Krysz/z/ < Krystian; Kubiak: Kuba < Jakub, Kubisiak: Kubiś < Jakub, Kusiak: Kuś < Jakub, Łuczak: Łuka < Łukasz, Łukaszak: Łukasz, Matuszak: Matusz < Mateusz, Pietrasiak: Pietraś < Piotr, Pietrzak: Piotr, Stanczak: Stanek < Stanisław, Stasiak: Staś < Stanisław, Stefaniak: Stefan, Szymczak: Szymek < Szymon, Tomczak: Tomek < Tomasz, Urbaniak: Urban, Walczak: Walek < walenty, Wasielak: Wasyl < Bazyli, Waszak: Wach < Wawrzyniec, Wacław, Waszczak, Waszek < Wawrzyniec, Wacław, Witczak: Witek < Witold, Wojtasiak: Wojtaś < Wojciech;
 - wtórnych nazw osobowych /60 - 67,1 %/ - Banaszak: Banach, Błaszak: Błach, Borcinak: Borcin, Burmistrz: Burmistrz, Chudziak: Chudy, Cieślak: Cieśla, Ciemniak: Ciemny, Dąbroszczak: Dąbrowski, Dębowczak: Dębowy, Dębowiak: Dębowy, Doczekalak: Doczekała, Frantczak: Frączek, Frączak: Frącz, Gajak: Gaj, Gibasiak: Gibas, Golak: Goły, Granaszczak: Granowski, Groblak: Grobla, Grzegórczak: Grzegorek, Grzelak: Grzela, Jachimiak: Jachim, Jadczak: Jedek, Jamniak: Jamny, Jazwieczak: Jazwiek, Jaźwierak: Jazwierz, Jazwierczak: Jazwierak, Jedwabniak: Jedwabny, Jędrzejak: Jędrzej, Jędrzejczak: Jędrzejek, Jonczak: Jonek, Kaliczak: Kalika, Kaniak: Kania,

Kapłonczak: Kapłonek, Kasprzak: Kasper, Kawczak: Kawka, Kazmierczak: Kaźmier/z/ak/, Kołodziejczak: Kołodziej, Kotłoniak: Kołton, Kopanczak: Kopanka, Korzyzczak: Korzyść, Kotak: Kót, Kotłoniak: Kotoń, Kraszeczek: Kraszek, Krawczak: Krawiec, Królak: Król, Kryskowszczyk: Kryskowski, Kucharczyk: Kucharek, Kujawiak: Kujawa, Kupisak: Kupis/z/, Machtełak: Machtel, Majchrzak: Majcher, Marciniak: Marcin, Marczak: Marek, Michalak: Michał, Mikołajak: Mikołaj, Mikołajczyk: Mikołajek, Milak: Miły, Młynarczak: Młynarek, Murawczak: Murawa, Mutasiak: Mutaś, Nynczak: Nynek, Oborniak: Oborny, Olejniczak: Olejnik, Palaszczak: Palarz, Pałuczak: Pałucz, Pasterczak: Pasterz, Pastornaczak: Pasternak, Pawlak: Paweł, Pelak: Pela, Pikulak: Pikuła, Przybyszak: Przybysz, Raszczak: Raszka, Rozzak: Roch, Rydzak: Ryc, Sadoszczak: Sadowski, Sędczak: Sedek, Sęczak: Sęk, Sobczak: Sobek, Sobierajczyk: Sobieraj, Sobociak: Sobota, Sołtysiak: Sołtys, Sukienniczak: Sukiennik, Szadragulak: Szadraguła, Szypczak: Szypka, Turczyniak: Turczyn, Wabiszak: Wabisz, Wilczak: Wilk, Witoszczak: Witowski, Wojtczak: Wojtek, Woźniak: Woźny, Wylodziak: Wylód, Zeszotarak: Zeszotar, Zimniak: Zimny, Żółczak: Żółty, Żywiszczak: Żywicki, Wojciechowiak: Wojciech;

- nazw miejscowych: 3 - 1,4 %/ - Chełmieniak, Chełminiak: Chełmno, Szynczak: Szynek/Schonek - 'Skarszewy' /.

Spora ilość tego typu struktur potwierdza tezę W. Taszyckiego¹⁷, że druga połowa XVIII w. miała decydujące znaczenie dla rozwoju form z tym sufiksem. Również w swoim artykule B. Mikołajczyk¹⁸ zwraca uwagę na wielką dynamikę tego przyrostka przede wszystkim na wsi.

Następnie w kolejności frekwencyjnej wymienić trzeba struktury utworzone przy użyciu przyrostków - ewicz, - owicz /38 - 6,2%/ , wśród nich pochodzące od:

1. imion /12-31,5 %/ - Aleksandrowicz: Aleksander, Balcerowicz: Balcer, Bartoszewicz: Bartosz, Bozychowicz: Bozych < Bożydar, Bugdanowicz: Bogdan, Daniewicz: Dan < Daniel, Jurgiewicz: Jurga < Jerzy, Jurkiewicz: Jurek < Jerzy, Miszkiwicz: Miszek < Michał, Moskiewicz: Mos/i/ek < Mojżesz, Paszkiewicz: Paszek < Paweł, Teodorowicz: Teodor.

2. wtórnych nazw osobowych /24-63 %/ Bączkiewicz: Bączek, Durniewicz: Durny, Dziczekiewicz: Dziczek, Elechniewicz: Elechno, Olechno, Gajewicz: Gaj, Gajowicz: Gaj, Gąsiorowicz: Gąsior, Gralewicz: Gral, Grelewicz: Grela, Grzela, Justakiewicz: Justak, Karaskiewicz: Karasek, Knapowicz: Knap, Książkiewicz: Książek, Lopatkiewicz: Lopatka, Metowicz: Mętowy, Naskiewicz: Nasek, Okołowicz: Okoń, Sienkiewicz: Sienko, Słodowicz: Słód, Tuszkiewicz: Tuszek, Tyszkiewicz: Tyszek, Waskowicz: Wask, Wójtowicz: Wójt, Wyřebkiewicz: Wyřebek.
3. apelatywów - /2-5,5 %/ - Metlewicz, Metłowicz: Mętel - ik /28-4,4 %/ wchodzi w relację z:
- imionami /6-21,4 %/ - Andrasik: Andras < Andrzej, Bartosik: Bartosz, Łukasik: Łukasz, Matyasik: Matyjas < Mateusz, Urbanik: Urban, Wojtasik: Wojtaś < Wojciech,
 - wtórnymi nazwami osobowymi - /21-75 %/ Bielasik: Bielas, Góralczyk: Góral, Góralik: Góral, Grabarczyk: Grabarz, Graczyk: Gracz, Kłowczyk: Klawek, Kuraczyk: Kurak, Kurasik: Kuras, Mamrocik: Mamrot, Młynarczyk: Młynarek, Nowaczyk: Nowak, Pilarczyk: Pilarz/rek/, Ratajczyk: Rataj, Rybarczyk: Rybarz, Smolarczyk: Smolarek, Sobierajczyk: Sobieraj, Strycharczyk: Strycharz/ek/, Włodarczyk: Włodarz, Żaczyk: Żak.
 - apelatywami - /1-3,6 %/ - Stroik: stroić się - ek /21-3,8%/ których rodowód wywodzi się od:
 - imion /2-9,5 %/ - Bartoszek: Bartosz, Grzegorek: Grzegorz
 - innych nazw osobowych /17-81 %/ - Białek: Biały, Bączek: Bąk, Drażek: Drąg, Dropek: Drop, Kaczmarek: Kaczmarsz, Kapłonek: Kapłon, Kurczek: Kurak, Kowalek: Kowal, Kucharek: Kucharz, Mielcarek: Mielcarz, Młynarek: Młynarz, Owczarek: Owczarz, Pawełek: Paweł, Sęczonek: Sęczonek, Smolarek: Smolarz, Świderek: Świder, Wojcieszek: Wojciech.
 - wyrazów pospolitych /2-9,5%/ - Nynek: gw.nyna 'matka' Jazwiec: jazwiec.
 - aża /14-2,3%/ - nazwiska te utworzone są przeważnie od rdzeni czasownikowych, są to struktury formalnie imiesłowowe - Buzaża: buzać, Dobekaża: dobiekać, Doczekaża: doczekać, Dopieraża: dopierać, Dybaża: dybać, Musiał: musieć,

Musiała: musieć, Najjrzał: najnajrzyć, Nawrzał: nawrzyć,
Suwała: suwać, Szmagala: smagać, Ziadała: zjadać. Obok
tego typu struktur występuje jeszcze jedna odmienna -
Kubała: Jakub i jedna od wtórnej nazwy osobowej - Dotala:
Data.

Pomimo dużej różnorodności środków morfologicznych należy stwierdzić odnośnie strukturalnej budowy nazwisk, że spośród 33 formantów tylko dwa /-ski i -ak/ są sufiksami najbardziej dynamicznymi i niezwykle produktywnymi. Tworzą w sumie prawie 80 % formacji derywowanych. "Średnio" aktywne są przyrostki -ek, -ik, -ewicz, -owicz, -ała /razem konstruuja 17 % nazwisk sekundarnych. Wymienione formanty, bardzo i średnio produktywne /jest ich 6/ są więc bazą, od której pochodzi 94 % struktur pochodnych. Pozostałe formanty w liczbie 27 odgrywają w procesie nazewniczym bardzo małą rolę, tylko 6 % nazw jest od nich utworzone. Poniżej zamieszczam wykaz tych formantów z utworzonymi przez nie strukturami:

- ach:	<u>Jałach</u> : Jał/owy/
- acz:	<u>Rybacz</u> : Rybak, <u>Sikacz</u> : sikać
- aj:	<u>Czubaj</u> : czub, czubić, <u>Płaszaj</u> : płoszyć
- an:	<u>Gordan</u> : Gord, <u>Ciuman</u> : ciumać
- ar/a/:	<u>Zeszotar</u> : rzeszoto, <u>Ziętara</u> : zięć
- asz:	<u>Padasz</u> : padać
- ata:	<u>Pikata</u> : pikać
- at:	<u>Sięzat</u> : Wszeźyr
- ba:	<u>Katerba</u> : Kater, <u>Odzba</u> : wadzić
- ć:	<u>Rejć</u> : Rej
- ec:	<u>Brelec</u> : Brela, Bryła
- eja:	<u>Zachwieja</u> : zachwiać
- el:	<u>Mordel</u> : Morda
- enda:	<u>Molenda</u> : Mol
- era:	<u>Jazwiera</u> : jazwiec, <u>Widera</u> : widzieć
- erz:	<u>Jazwierz</u> : jazwiec
- ewny:	<u>Cichoszewny</u> : Cichosz
- et:	<u>Kocent</u> : Koc ≤ Konrad
- ich:	<u>Dziubich</u> : Dziub /a/

- iga: Mysztyga: Myszel/ł/
- i/y/n: Brelin: Brał || Brał, Kreczyn: Krecz
- ka: Pałeczka: Pałka, Rapka: Rapa, rab
- och: Białoch: biały
- osz: Cichosz: Cichy
- ut: Siejut: Sieja
- wa: Brejawa: breja
- yla: Przybyła: przybyć

Ogółem w zespole nazwisk sekundarnych najliczniejszą grupę stanowią formacje utworzone od nazw wtórnych prymarnych, które obejmują ogólnie 338 jednostek /54,4 %/. Śledząc w kolejności frekwencyjnej struktury nazwiskowe pod względem semantyki należy wymienić następnie 120 /19,3%/ powstałych od nazw miejscowych, 92 /14,7%/ odimiennych, 56 /9,4 %/ odapelatywnych, po 2 struktury /0,3 % / odetniczne i od podstaw niejasnych.

Występuje też grupa dziesięciu nazwisk derywowanych:

- wsteczne: Smol, Smul, Pokrop;
- fleksyjnie; Więcka, Pieroga¹⁹
- dezintegralnie: Izbiński, Izbiza, Sorzański: Zuzanna
- konwersje: Czerwiński, Czerwiński, Wielkopolski.

Warto też w tym miejscu odnotować przykłady z derywacji wymiennej: Jazwiek, Jazwiera, Jazwierz itp.

Spośród nazwisk rodzimych /prymarnych i sekundarnych/ najliczniejszą grupę /338 - 41,1 %/ stanowią nazwy utworzone w oparciu o formacje wtórne. Jest to najbardziej, obok grupy struktur odapelatywnych rozbudowana kategoria nazwisk.

Za tym przemawia duża ilość formacji do niej należących oraz ich bogactwo i różnorodność. Formacje pochodne utworzone są bowiem przez 22 przyrostki.

Jak już wspomniałam, sporą grupę stanowią nazwiska adapelatywne, zarówno ze względu na liczebność /216-26,3 %/ jak i różnorodność /19 formantów tworzy nazwy tej grupy/. Nazwisk rodzimych wywodzących się od imion jest 135 /16,3 %/ od nazw miejscowości 123 /14,9 % odetnicznych 7 /0,3 %/.

Na podstawie danych statystycznych trzeba stwierdzić, że głównymi źródłami nazwiskotwórczymi w badanej przeze mnie parafii były nazwy pospolite i nazwiska wtórne.

Jeżeli chodzi o strukturę wszystkich nazwisk to dominują nazwy proste. W zebranych materiałach występuje tylko 5 compositów tj. Czychopyłk, Skiejrmant, Sobieraj, Starybłazej, Stroiwasa.

Chciałabym jeszcze odnotować jeden charakterystyczny fakt z zebranego materiału. Znajdują się w nim bowiem struktury typu: Gracz Stary Mateusz, Młody Kaszka Jan, Młody Grzegórczak Michał, Młody Dzik Helena, Stara Banaszka Katarzyna, Stary Kaczmarz Rozalia, czyli nazwiska te pisane są z przydawkami "Stary", "Młody", które przypuszczalnie pełniły funkcję rozróżniającą²⁰. Można się domyślać, w odniesieniu do "Stary", że w ten sposób określano ojców, którzy przez siebie noszone imię dali też swoim synom. Natomiast za pomocą "Młody" określano synów, którzy posiadali takie samo imię jak ojcowie.

Dziwią trochę w tym zakresie formacje męskie, które nazywają kobiety, tj. "Młody Dzik Helena, Stary Kaczmarz Rozalia, być może zdecydowały o ich postaci rzeczowniki rodzaju męskiego, które stanowią trzon właściwy tych nazw.

Tego typu strukturami zajmuje się M. Malcówna²¹. Autorka w swoim artykule omawia m.in.:

- związek członu określonego z przydawką typu Młody, Stary, jej badania potwierdza zebrany przeze mnie materiał, że dwuczłonowe struktury reprezentujące pod względem syntaktycznym związki członu określanego z przydawką występujące w formie zestawień, mogły w pewnych wypadkach stać się zrostami /por. Starybłazej Błazy/; członem określonym w tego typu związkach jest stojący przeważnie na drugim miejscu rzeczownik, a przydawka ma na celu określenie cech nazywanego.
- związek członu określanego z dopełnieniem, członem określanym jest w tych złożeńiach czasownik w formie tematu na - i w członie, a jako człon określający występuje rzeczownik w formie dopełnienia /przykładem może być występujące w moim materiale nazwisko Stroiwasa. Ciekawy, warty odnotowania jest również fakt, że w zebranych przeze mnie materiałach występują nazwiska, które mają wspólną podstawę, a różne sufiksy, np²²:

Banach || Banas || Banaszak
Bartczak || Bartoszek || Bartoszewicz
Gaj || Gajak || Gajewicz || Gajewski || Gajowicz

Grobla || Groblak || Groblewski
Kowal || Kowalek || Kowalik || Kowalski

Chciałabym teraz zwrócić uwagę na niebywale znaczenie imion przy tworzeniu struktur onomastycznych.

III. Jak wynika z przytoczonych wcześniej danych, wielką rolę w urabianiu nazw odegrały imiona²³. W badanym przeze mnie materiale stanowią one trzecią co do ilości grupę. Wykorzystanie imion przy tworzeniu struktur nazwiskowych daje nam pojęcie o kolosalnych możliwościach słowotwórczych języka polskiego.

Spróbujmy przyjrzeć się bliżej kilku imionom, które są wyzyskane przy tworzeniu nazwisk bronisławskich, np. od

- Jakuba pochodzą: Jakub, Jakobiak, Kubiak, Kubisiak, Kusiak, Kubała

- Wojciecha: Wojciech, Wojciechowski, Woytasiak, Woytczak, Wojciechowiak, Woycieszek, Wojtasik, Wojtek

- Jan jest podstawą do tworzenia nazwisk typu: Jan, Janicki, Janowski, Janczak, Janiak, Jankowiak, Janczak, Janiszewski, Janowski, Janowski, Jonek

- od Macieja wywodzą się formacje nazwiskowe: Maciej, Mach, Machtelak, Machtel, Maciejewski, Maciejowski

- a od Mikołaja: Mikołaj, Mikulski, Mikowski, Mikołajczak, Mikołajak.

Myślę, że przytoczone przykłady są wystarczającym dowodem na to jak wielką rolę odgrywają imiona w tworzeniu nazwisk.

Większość struktur odimiennych utworzonych jest od hipokorystycznych form imion. Przyjrzyjmy się zatem formantom, które tego typu formacje tworzą, a wtórnie stanowią też podstawy wielu nazwisk, zarówno prymarnych, jak i sekundarnych:

- ek: Florek, Stanek, Witek, Kostek, Bonek, Szymek, Tomek, Walek;
- /a/ch: Banach, Błach, Mach,
- aś: Andraś, Bartoś, Łukaś, Wojtaś, Pietraś
- i/yk/: Danik, Goślik, Pietrzyk, Janik,
- /o/ch: Borocho, Jędrocho, Roch, Giocho,
- i/ch/: Gabrych, Bożych,
- el: Basel, Machtel

Przytoczyłam tylko te formanty hipokorystyczne, które dla zebra-
nego przeze mnie materiału są najbardziej typowe. W parafii bron-
niskawskiej zarówno imiona pełne, jak i hypocoristica, na któ-
rych bazie powstały nazwiska, są w większości pochodzenia rodzin-
nego.

W niektórych zapisanych przeze mnie nazwiskach przetrwały staro-
polskie imiona, dziś już nie używane, np. Boroch od Borzysław,
Brates od Bratumił, Miech od Miecsław, Roch od Rościsław, Gośli-
cki od Goślisław, Goślimir, Suliński, Sulkowski Sulski od Suli-
sław, Suligor.

Staropolskie imiona zdrobniałe i skrócone uderzają nas przede
wszystkim bogactwem i różnorodnością formantów, za pomocą których
zostały utworzone. Stanowią one jeden z kluczy do polskich naz-
wisk, a także nazw geograficznych.

Pokażną grupę nazwisk stanowią pierwotne tzw. imiona odojcow-
skie²⁴ wskazujące jak się nazywał, kim był ojciec danego czło-
wieka. Poruszam ten problem w tym miejscu z tego względu, że
choć są to struktury typowo patronimiczne, jednak ich trzonem
właściwym są imiona. A oto przykłady na to zjawisko: Balcer -
Balcerak, Błach - Błaszak, Filip - Filipiak, Idzi - Idziak, Jan-
Janiak, Staś - Stasiak, Szymek - Szymczak.

IV. Wcześniej stwierdziłam, że nazwiska broniskawskie od oko-
ło 1750 roku stabilizują się. Swego rodzaju stabilizacją, przy-
najmniej co do bazy nazewniczej jest przybieranie jako nazwisk
form patronimicznych.

Najczęstszym w Polsce zakończeniem nazw osobowych o charakte-
rze odojcowskim jest przyrostek - icz i pochodne - ewicz || -owicz.
W moim materiale jednak nie należy on do operatywnych formantów
nazwiskotwórczych, stąd też i ilość patronimików od niego utwo-
rzonych nie jest duża.

W zebranych materiale odnotowałam następujące struktury patroni-
miczne tego typu²⁵ - Bączek: Bączkiewicz, Grzela: Grelewicz,
Nasek: Naskiewicz, Słód: Słodowicz, Waska: Waskowicz.

Patronimika tworzą także takie formanty jak - i/y/k, -ek,
-ak²⁶.

Ich funkcja w tworzeniu nazwisk odojcowskich jest niezaprzeczal-

na. Wskazują na nią następujące pary nazwisk zanotowane w księgach bronisławskich:

- ik - Bielas: Bielasik, Góral: Góralik, Gracz: Graczyk, Kowal: Kowalik, Krawiec: Krawczyk, Kurak: Kuraczyk, Mamrot: Mamrocik, Nowak: Nowaczyk, Żak: Żaczyk
- ek - Bąk: Bączek, Kaczmarz: Kaczmarek, Kurak: Kuraczek, Kowal: Kowalek, Mielcarz: Mielcarek, Młynarz: Młynarek, Owczarz: Owczarek, Paweł: Pawełek, Sęk: Sączek, Świder: Świderek.

Najczęstszym formantem tworzącym nazwiska odojcowskie jest sufiks - ak, który na omawianym terenie jest niezwykle produktywny. Na wyraźną funkcję patronimiczną tego przyrostka wskazują następujące pary nazwisk, w których nazwisko z sufiksem - ak jest zawsze derywatem od będącej drugim członem pary podstawy, także występującej w księgach. Oto przykłady, zaznaczam, że wymieniam tylko niektóre, jest ich bowiem znacznie więcej - Chudy: Chudziak, Ciemny: Ciemniak, Cieśla: Cieślak, Dębowy: Dębowiak, Gaj: Gajak, Gibas: Gibasziak, Grobla: Groblak, Grzela: Grzelak, Marcin: Marcinak, Marek: Marczak, Kania: Kaniak, Kujawa: Kujawiak itd.

Występuje jeszcze kilka formantów, których wartość patronimiczna jest wątpliwa, mówić tu trzeba raczej o funkcji strukturalnej. Są to przyrostki:

- in - Brela: Brelin,
- osz - Cichy: Cichosz,
- ec - Brela: Brelec,

Ciekawym, wartym odnotowania wypadkiem jest tworzenie form patronimicznych na - czak od struktur zakończonych na - ski. Struktury takie nazywają synów względem nazwisk ich ojców, a więc formacje typu Dabroszczak, Sadoszczak, Witoszczak, Żywiszczak to synowie Dąbrowskiego, Sadowskiego, Witowskiego, Żywickiego.

Zdaniem Żabskiej²⁷, z którą się zgadzam, polskie nazwiska osobowe wyrosły z oznaczeń zależności rodzinnych, zwłaszcza zależności synów od ojców. Występowały wtedy zatem najczęściej nazwiska patronomiczne. Później jednak rozpoczął się proces zanikania poczucia przynależności w stosunkach rodzinnych, a wraz z tym stało się coraz większe ograniczanie używania formantów w tym znaczeniu.

V. Dotychczas w kręgu naszych zainteresowań znajdowały się tylko nazwiska męskie. Spróbujmy z kolei przyjrzeć się strukturze żeńskim. Uwaga moja skupi się obecnie w kierunku ustalenia normy słowotwórczej w tym typie derywatów nazewniczych. Analizie podlegać będzie jedynie budowa morfologiczna tych nazwisk, ponieważ prawie wszystkie są derywatami od odpowiednich nazw męskich. Wykorzystam tutaj klasyfikację Mączyńskiego²⁸ dzieląc formacje żeńskie na:

1. Nazwiska bez typowych przyrostków antropomorficznych tworzące nazwiska kobiet.
2. Nazwiska z typowymi przyrostkami antropomorficznymi tworzącymi nazwiska kobiet.

Pierwszą z tych grup zajmę się marginesowo, drugiej poświęcę więcej uwagi. Do pierwszej z tych grup zaliczylibyśmy formacje utworzone za pomocą elementów -ska i -a od formacji męskich zakończonych na -ski i -y. Trzeba przyznać, że stanowią one najliczniejszą grupę nazwisk kobiecych, z tego jednak względu, że proces onomastyczno-strukturalny ogranicza się w ich przypadku do podstawienia rodzajowej końcówki żeńskiej w miejsce męskiej /np. Czołgoszewski: Czołgoszewska, Gomoliński: Gomolińska, Zieliński: Zielińska/w swojej analizie potraktuję je wąsko. Tego typu nazwiska zachowują konsekwentnie zróżnicowanie rodzajowe. Jak już wspomniałam do tej grupy należą też żeńskie odpowiedniki przymiotnikowych, odapelatywnych nazwisk męskich, a wśród nich: Derna, Gościnna, Litewna, Oborna, Odważna, Poczesna, Skonieczna, Stanna, Zimna.

Przejdźmy zatem do nazwisk kobiecych, które w swej strukturze posiadają sufiksy feminizujące. W tym miejscu należy wspomnieć, że dla dawnego polskiego nazwiska żeńskiego typowa była forma z odpowiednim dla niego przyrostkiem. Przyjąć zatem należy, że istnieje wyraźna regularność łączenia określonych przyrostków z taką, a nie inną postacią nazwiska. Poniżej zamieszczam wykazy nazwisk żeńskich wraz z tworzącymi je formantami i ich produktywnością.

Formant - owna

/29 - 34,9 %/

Nazwisko męskie	Nazwisko żeńskie
Banach	Banachowna
Barczak	Barczakowna
Błach	Błachowna
Bugaj	Bugajowna
Franek	Frankówna
Gabrych	Gabrychowna
Gaj	Gajowna
Granaszczak	Granaszczakowna
Grzegorek	Grzegórkowna
Kośmider	Kośmidrowna
Litera	Literowna
Mach	Machowna
Michał	Michałowna
Nawrzał	Nawrzałowna
Panfil	Panfilowna
Paweł	Pawłowna
Przybyła	Przybyłowna
Rataj	Ratajowna
Roch	Rochowna
Rybak	Rybakowna
Rybka	Rybkowna
Słód	Słodowna
Wieczorek	Wieczorkowna
Wojciech	Wojciechowna
Wojtek	Wojtkowna
Zeszotar	Zeszotarowna
Ziegman	Ziegmanowna
Ziętara	Ziętarowna
Żak	Rzakowna

Formant - ka

/20 - 24,1%/

Nazwisko męskie	Nazwisko żeńskie
Banas	Banaszka
Dzik	Dziczka
Gibas	Gibaska
Jędrzej	Jędrzejka
Kmieć	Kmietka
Kołton	Kołtonka
Kowal	Kowalka
Kuchanek	Kuchanka
Mamrot	Mamrotka
Marcin	Marcinka
Mikołaj	Mikołajka
Nawrzał	Nawrzałka
Nowak	Nowaczka
Padasz	Padaszka
Pastor	Pastorka
Patyk	Patyczka
Pieróg	Pieroszka
Rodak	Rodaczka
Smyk	Smyczka
Sobieraj	Sobierajka

Formant - owa

/15 - 18 %/

Fabiszak	Fabiszakowa
Guz	Guzowa
Jachim	Jachimowa
Józef	Józewowa
Krawiec	Krawcowa
Książkiewicz	Książkiewiczowa
Maciaszek	Maciaszkowa

Nazwisko męskie	Nazwisko żeńskie
Okołowicz	Okołowiczowa

Formant - anka/onka/
/ 8 - 9,6 %/

Chłop	Chłopianka
Denniczek	Denniczonka
Doczekalak	Doczekalanka
Dopierała	Dopieralanka
Kaszka	Kaszczonka
Kempa	Kempionka
Klepa	Klepionka
Koza	Kozionka

Formant - i/y/na
/11 - 13,3 %/

Bas	Bazina
Czajka	Czajczyna
Dopierała	Dopieralina
Grala	Gralina
Kuźba	Kuźbina
Molenda	Molędzina
Murawa	Murawina
Rapka	Rapoczyna
Sikora	Sikorzyna
Szałas	Szałacina
Szybka	Szybczyna
Paszkiewicz	Paszkiewiczowa
Paweł	Pawłowa
Pawełek	Pawełkowa
Świderek	Świderkowa

Tomasz	Tomaszowa
Zapiec	Zapiecowa
Zusiek	Zuśkowa

Spróbujmy przeanalizować powyższe zestawienia. Jak z niego wynika w formowaniu nazwisk kobiet parafii bronisławskiej udział wzięło 6 sufiksów. Należy je jednak rozpatrzeć w dwóch grupach, tzn. osobno omówić formanty tworzące nazwiska żon i osobno panien.

Najczęstszym, odznaczającym się najszerszą sferą dystrybucji, formantem tworzącym odojcowskie formy nazwisk córek jest przyrostek -owna²⁹. Formacje z tym przyrostkiem pochodzą na ogół od nazwisk męskich zakończonych na spółgłoskę /25/³⁰.

Sufiks - anka reprezentowany jest przez struktury, których temat kończy się spółgłoską, a - onka przez formacje onomastyczne kończące się samogłoską /wyjątek stanowi Dennik: Denniczonka/. Należy tu wspomnieć³¹, że wariant -onka jest formą gwarową równą literackiej - anka, albowiem na Kujawach - aN>- oN.

W formacjach odmeżowskich najbardziej żywotnym przyrostkiem jest -ka. Utworzył on 20 struktur od nazwisk męskich zakończonych spółgłoską.

Jeżeli przyjrzymy się innemu z sufiksów feminizujących, tj. -owa, to stwierdzimy, że nazwiska kobiet uformowane za pomocą tego przyrostka w formie męskiej kończą się wyłącznie na spółgłoskę. Jeszcze jeden wniosek nasuwa się przy analizie struktur za pomocą niego utworzonych, że jest on bardzo często wykorzystywany do tworzenia nazw kobiet zamężnych od mian męskich oznaczających imię.

Formant żeński - ina tworzy w moim materiale nazwiska kobiet od podstaw męskich kończących się samogłoską /są tylko dwa wyjątki od tej zasady tj. Bas - Bazina, Szalas - Szalachina/³². Zauważyć również należy, że zastosowanie przyrostków -ina, -anka/-onka w funkcji feminizującej pociąga za sobą zmiękczenie końcowej spółgłoski tematycznej /Molenda - Moledzina, Kempa - Kempionka, Szalas - Szalachina/, wprowadza tym samym większą modyfikację w

brzmieniu nazwiska niż użycie sufiksów -owa, -owna.

W przedstawionym materiale widać regularność tworzenia formacji od odpowiednich podstaw. Nazwiska zakończone na spółgłoskę posiadają wykładniki żeńskości w postaci przyrostków -owa, -ka, -owna, -anka, zaś przyrostki: -ina || -yna, -onka tworzą nazwy osobowe kobiet od podstaw męskich zakończonych samogłoską.

W zebranych materiale zanotowałam także 3 wypadki oboczności sufiksów żeńskich tj. -ina || -onka /Dopieralina: Dopieralonka/, -owna || -owa /Pawłowa: Pawłowna/ -ka || -owna /Nawrzała: Nawrzałowna/³³. Istnienie tych oboczności tłumaczę tym, że wybór wykładnika żeńskości zależał od tego, czy urabiano nazwisko żony, czy córki, stąd dwie formy nazwisk kobiecych³⁴.

Zanotowałam także nazwiska żeńskie, które nie przyjmują formantów feminizujących np. Bielas Małgorzata, Brózda Petronella, Filipiak Petronella, Kłos Katarzyna, Kmieć Maryanna itd.

Zdaję sobie sprawę z tego, że przeprowadzona analiza formacji żeńskich ma duże braki. Jednak celem jej było nie tyle szczegółowe omówienie matronimiki, ich zasygnalizowanie pewnych problemów, na podstawie jednak których można wyciągnąć wnioski ogólne. Dotyczą one tego, że o użyciu danego przyrostka decyduje zakończenie odpowiedniego nazwiska męskiego, będącego jego podstawą.

Zadaniem tej części pracy, było omówienie budowy słowotwórczej nazwisk żeńskich, które miało dać pewną przeciętną pozwalającą wyrobić sobie ogólny pogląd na omawiane zagadnienie i pomóc w uchwyceniu nasilenia ilościowego omawianych zjawisk. Myślę, że w tym zakresie potwierdzone zostały ogólne tendencje dotyczące sufiksów antropomorficznych tworzących nazwy żeńskie.

VI. W ujęciu liczbowym wpływy obce na antroponimie bronisławian są bardzo małe /widoczne są tylko w 20 nazwiskach na 908 wszystkich/. Spośród obcych oddziaływań na nazewnictwo osobowe wymienić należy wpływy niemieckie, łacińskie i węgierskie. Liczbowo przeważają kalki niemieckie i hybrydy /15/, zarówno niemiecko-polskie, jak i polsko-niemieckie. Nazwisk genetycznie niemieckich jest 6, pochodzą one od niemieckich nazw miejscowości, nazw osobowych i apelatywów.

W materiale moim zaobserwowałam różne sposoby niemczenia nazwisk. Jednym z nich jest germanizacja morfologiczna, a w niej najczęstszym sposobem jest odwrócenie polskiego sufiksu -ek na dolnoniemieckie -ke, a następnie zachodzi proces wtórnej polonizacji nazwisk zniemczonych, czyli tzw. substytucja zwrotna /na -ka/. W tego typu interpretacji nasuwa się jednak szereg wątpliwości. Czy nazwiska typu Mańka, Roszka, Panka powstały drogą derywacji fleksyjnej, jakby to zapewne zinterpretowała Żabska³⁵ i zaliczyła do nazwisk dopełniaczowych. Jednak ze względu na to, że tego typu zmiany /pol. -ek > niem. -ke > pol. -ka są poświadczone w wielu źródłach³⁶ /dotyczy to zwłaszcza Polski północnej/, w których widoczny jest proces niemczenia i polonizacji w kolejnych etapach. Pozwala mi to umieścić te struktury w grupie zgermanizowanych morfologicznie.

Obok germanizacji morfologicznej sposobem niemczenia nazw osobowych była germanizacja fonetyczno-graficzna. Przykładem może być tu nazwa Brüll, którą pomimo widocznego procesu niemczenia zaliczyłam do nazwisk polskich - prymarnych. Przemawiało za tym to, że nazwisko Bryła, którego odpowiednikiem jest owo Brüll zniemczona fonetycznie i graficznie, było podstawą dla innych typowo polskich tj. Brelec, Brelin, Bryliński.

Drugą pod względem liczebności grupę nazwisk stanowią nazwiska łacińskie. Są to zapożyczenia będące kalkami. Do tej grupy można jeszcze włączyć jeden z przykładów, mianowicie formację Ajankowski, w której strukturze widoczny jest przyimek łaciński a 'z' wskazujący na miejsce pochodzenia nosiciela tej nazwy. Występuje też jedno określenie analityczne, opisowe, które B.Żabska³⁷ zaklasyfikowałaby do odmiejscowych, dopełniaczowych typu Tomasz a Willanowa - 1738 r./. W tym i w poprzednim widoczny jest wpływ łaciny, jednak całościowo jej oddziaływanie na nazewnictwo jest niewielkie.

Występuje również jedno nazwisko węgierskie Bafa /jego etymologią zajął się Bubak/³⁸. Jest to jednak przykład w moim materiale odosobniony, nie stwierdziłam innych nazwisk pochodzenia węgierskiego.

Ogólnie struktury obce w moim materiale mają bardzo mały wpływ na nazewnictwo osobowe i stanowią nikły procent w stosunku

do nazw rodzinnych /2 %/.

VII. Z przeprowadzonej w mojej pracy analizy semantycznej i strukturalnej nazwisk ludności Bronisławia dochodzimy do następujących wniosków:

1. Zasadniczy trzon tego nazewnictwa stanowią struktury utworzone od nazwisk wtórnych - prymarnych /41,1 %/.
2. Wśród nazwisk zdecydowanie przeważają formacje derywowane /68,2 %/, utworzone przez 33 przyrostki, wśród których największą dystrybucyjność posiadają sufiksy - ski /53,7 %/ i -ak /23,7 %/.
3. Najczęstszym zakończeniem patronimików są przyrostki -sk, -ewicz || -owicz, -ik, -ek.
4. Bogatą bazę dla nazwisk stanowią imiona, zarówno w formie pełnej, jak i hypocoristica, w których tworzeniu aktywnie uczestniczą formanty -ek, -ś, -ik, -och.
5. Wśród nazwisk kobiet widoczna jest prawidłowość przy tworzeniu nazwisk żon i córek od określonych podstaw słowotwórczych. Najżywotniejszym formantem feminizującym jest -owa /34,9 %/ i -ka /24,1 %/.
6. Przeważa nazewnictwo rodzime /97,5 %/. Z nazwisk obcych najliczniejsze są struktury pochodzenia niemieckiego.
7. Proces nazwiskotwórczy w badanym materiale na przełomie XVIII/XIX w. jest już powszechny i masowy.
8. A oto zestawienie zbiorcze całego zanalizowanego materiału:

Zestawienie ogólne zebranego materiału

Podział strukturalny	Podział semantyczny						Razem
	od ap	od im.	od in	od	od	Inne	
			n.os.	n.m.	etn.		
Prymarne	160	43	-	3	5	1	212
- ski	18	29	162	118	2	2	331
- ach	-	-	1	-	-	-	1
- acz	1	-	1	-	-	-	2
- aj	2	-	-	-	-	-	2

Podział strukturalny	Podział semantyczny						Razem
	od ap	od im	od in n.os.	od n.m.	od etn.	Inne	
- ak	5	40	96	2	-	-	143
- ał/a/	12	1	1	-	-	-	14
- an	1	-	1	-	-	-	2
- ar/a/	2	-	-	-	-	-	2
- asz	1	-	-	-	-	-	1
- ata	1	-	-	-	-	-	1
- ąt	-	1	-	-	-	-	1
- ba	1	-	1	-	-	-	2
- é	-	-	1	-	-	-	1
- ec	-	-	1	-	-	-	1
- eja	-	-	-	-	-	-	1
- ek	2	2	17	-	-	-	21
- el	-	-	1	-	-	-	1
- enda	-	-	1	-	-	-	1
- era	2	-	-	-	-	-	2
- erz	1	-	-	-	-	-	1
- ewicz -owicz	2	12	24	-	-	-	38
- ewny	-	-	1	-	-	-	1
- ęt	-	1	-	-	-	-	1
- ich	-	-	1	-	-	-	1
- iga	-	-	1	-	-	-	1
- ik	1	6	21	-	-	-	28
- i/y/n	-	-	2	-	-	-	2
- ka	1	-	1	-	-	-	2
- och	-	-	1	-	-	-	1
- osz	-	-	1	-	-	-	1
- ut	-	-	1	-	-	-	1
- wa	1	-	-	-	-	-	1
- yła	1	-	-	-	-	-	1
	56	92	338	120	2	2	610
konwersje						3	3
der.wsteczne						3	3

Podział strukturalny	Podział semantyczny						Ra- zem
	od ap	od im	od in n.os	od n.m.	od etn	Inne	
der.fleksyjne						2	2
der.dezintegr.						2	2
Komponowane						5	5
Obce						20	20
Dwuznaczne						48	48
Niejasne						3	3
	216	135	338	123	7	89	908

Tabela 2 Klasyfikacja zgromadzonego materiału

A. Prymarne	
1/ adapelatywne	160
2/ odimienne	43
3/ odmiejscowe	3
4/ odherbowe	1
5/ odetniczne	5
B. Sekundarne	
1/ adapelatywne	56
2/ odimienne	92
3/ od innych nazw osobowych	338
4/ odmiejscowe	120
5/ odetniczne	2
6/ od niejasnej podstawy	2
7/ inne	10
C. Komponowane	5
D. Obce	
1/ niemieckie	6
2/ łacińskie	3
3/ niemieckie	1
4/ hybrydy	10

E. Dwuznaczne	48
F. Niejasne	3

PRZYPISY

- ¹ Moja praca magisterska "Nazwiska mieszkańców wsi Bronisław i okolicy w byłym powiecie radziejowskim w latach 1720-1840" wykonana w WSP Bydgoszcz pod kierunkiem doc.dra hab. E.Brezy.
- ² S.Rospond, Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego, Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego V, 1965 s.9-63
- ³ W.Taszycki, Polskie nazwy osobowe, Rozprawy i studia polonistyczne, t.IV - Onomastyka i historia języka polskiego, Wrocław - Kraków 1968 s.25-28
- ⁴ H.Borek, U.Szumska, Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740, Warszawa - Wrocław 1976 s.54
- ⁵ Ibidem, i Mączyński J. "Nazwiska łodzian /XV-XIX wiek/", Łódź 1970 s.225
- ⁶ H.Borek, U.Szumska, Nazwiska ..., op.cit. s.54
- ⁷ S.Grzybowski, Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim., Onomastica, III 1957, z.2
- ⁸ W.Taszycki, Rozprawy i studia..., op.cit. s.26
- ⁹ J.Mączyński, Nazwiska..., op.cit. s.8
- ¹⁰ Ibidem, s.244
- ¹¹ J.S.Bystrzeń, Nazwiska tzw. szlacheckie z końcówką -ski, Kraków 1926 i J.Matuszewski, Polskie nazwisko szlacheckie, Łódź 1975
- ¹² S.Rospond, O nazwiskach na -ski, Poradnik Językowy 1966 s.1-12
- ¹³ Nie podaję pełnych zapisów, ponieważ można to sprawdzić w mojej pracy magisterskiej.
- ¹⁴ Nazwę uznałam za pochodną od innej nazwy wówczas gdy struktura pierwotna znajduje się bądź w Słowniku staropolskich nazw osobowych pod red.Taszyckiego bądź w zebranych przeze mnie ma-

teriale.

- 15 Ciekawą etymologię tej struktury podał E. Breza w artykule *Nazwy osobowe z sufiksem -sz, -s, -ś po spółgłosce w języku polskim*, *Slavia Occidentalis* T.35 1978 s.22.
- 16 Nie podaję od jakich nazw miejscowości wywodzą się nazwy osobowe z tego względu, że dla danego nazwiska istnieje zazwyczaj kilka wariantów nazw miejscowych, a można to sprawdzić w *"Spisie miejscowości PRL"*, Warszawa 1967.
- 17 W. Taszycki, *Powstanie i rozwój rzeczowników typu cielak*, *Rozprawy i studia polonistyczne*, T.2 s.245
- 18 B. Mikołajczak, *Nazwiska w księdze chrztów parafii margonińskiej /pow. Chodzież/ z lat 1697-1761*, *Slavia Occidentalis* 1971 T.28/29 s.165
- 19 W przykładzie Pieroga wystąpiła w księdze również forma mianownika Pieróg, natomiast w strukturze Wiecka można jedynie zakładać hipotetyczną formę mianownikową, ale nie można jej stwierdzić z całą pewnością.
- 20 Zwrócił na to uwagę E. Breza w swoim artykule *Z antroponimii Pomorza Gdańskiego*, *Slavia Occidentalis* T.34 1977 s.19
- 21 M. Malcówna, *Dwuczłonowe przezwiska i przydomki staropolskie*, *Onomastica* XIX 1974 s.191-227
- 22 Na fakt, ten uwagę zwróciła B. Mikołajczak, *Nazwiska...*, op. cit. s.166.
- 23 Zob. też niżej gdzie znajdują się przykłady wskazujące na bogactwo polskiego słowotwórstwa, gdy podstawami nazwisk są imiona.
- 24 Zob. W.P. Cienkowski, *Sekrety imion własnych 1965 r* i W. Taszycki, w pracy *Rozprawy i studia...* zwraca uwagę na to, że tego typu nazwiska były tworzone w zasadzie tylko u ludu.
- 25 Zaznaczam, że wymieniam tylko te, które w źródłach są poświadczane przez nazwisko ojca nie umniejszając jednocześnie funkcji patronimicznych pozostałych formacji.
- 26 Zob. H. Borek, U. Szumska, *Nazwiska...*, op. cit. s.61

- 27 B.Żabska, Systemy nazwisk polskich, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego XXX, 1975 s.103-113
- 28 Mączyński, Nazwiska..., op.cit. s.254-255
- 29 Podobnie było u Mączyńskiego, ibidem, s.260
- 30 Teza ta znalazła również odbicie w artykułach B.Mikołajczak, Nazwiska..., op.cit. E.Brezy, Nazwy..., op.cit. i F.Pluty, Nazwiska żeńskie w księgach chrztów z Chrzęszczyc /1715-1766/ W: Studia językoznawcze poświęcone prof.drowi Stanisławowi Rospondowi, Wrocław 1966 s.409-417
- 31 Zwrócił na to uwagę E.Breza, Z antroponimii..., op.cit. s.19
- 32 W zakresie zakończeń spółgłoskowych i samogłoskowych nazwisk męskich i dodawaniu do nich formantów żeńskości potwierdzone zostały ogólne tendencje poświadczone w badaniach wielu onomastów.
- 33 Zob. B.Mikołajczak, Nazwiska..., op.cit. s.168
- 34 Nie zauważyłam w swojej pracy oboczności zanotowanych przez Borka, op.cit. s.74, a dotyczących czysto mechanicznego użycia przyrostków jako wykładników żeńskości.
- 35 B.Żabka, Nazwiska polskie typu dopełniaczowego, Wrocław 1977
- 36 Np. u E.Brezy w pracy Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego, Gdańsk 1978
- 37 B.Żabska, Systemy..., op.cit.
- 38 J.Bubak, Pochodzenie i etymologia nowotarskich nazwisk Bafija, Bafijak, Onomastica XIX 1974 s.229-232

Wykaz i znaczenie skrótów

ap.	- apelatyw, czyli wyraz pospolity		
Br.	- A.Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927		
etn.	- etnonim	n.os.	- nazwa osobowa
gw.	- gwarowy	n.m.	- nazwa miejscowa
im.	- imię	por.	- porównaj
in.	- inne	zob.	- zobacz

**ФАМИЛИИ ЖИТЕЛЕЙ ДЕРЕВНИ БРОНИСЛАВ И ОКРЕСТНОСТИ В БЫВШЕМ РАДЗЕ-
ЁВСКОМ РАЙОНЕ В 1720-1840 ГОДАХ**

Резюме

В настоящей статье рассматриваются результаты анализа 908 фамилий жителей деревни Бронислав и окрестности в бывшем радзеевском районе в 1720-1840 годах. В интерпретации накопленного материала использовано структурно-грамматическую классификацию С. Роспонда, а также семантическую В. Ташицкого. Используя именно такие методы анализа, автор проследил процесс формирования фамилий в радзеевском районе, описал их морфологическую структуру и обратил внимание на семантику личных наименований. Кроме этого в статье показано роль имён в образовании фамилии, способы формирования структур фамилий от имён отцов и описано словообразовательные процессы образующие женские названия.